

YENİ YÜZYILDA ABD'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI: BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ

Ahmet KARAGÜZEL*

Öz

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarihsel süreçte Ortadoğu ile ilgili siyasi, ekonomik ve askerî bakımdan çeşitli politikalara sahiptir. Bunlardan birisi de Büyük Orta Doğu Projesidir. Bu çalışmanın temel amacı, ABD için hem jeopolitik durumu hem de küresel güç yarışındaki stratejik değeri ile önemli bir saha olan Ortadoğu'da uyguladığı, 'Büyük Ortadoğu Projesi' ile başarılı veya başarısız olduğuna dair çıkarım yapmaktır. Bu çalışmada, ABD'nin, küresel ve bölgesel çıkarlarını ortaya koyan Büyük Ortadoğu Projesinin başarısız olduğu öne sürülmektedir. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal olarak Ortadoğu tanımına ve bu tanım içerisinde Ortadoğu bölgesine ilişkin öneme vurgu yapılmıştır. İkinci bölümde, ABD'nin 1919-2000 yılları arasında Ortadoğu bölgesi için ortaya koyduğu politikalar ve olaylar sonrasında göstermiş oldukları tutum ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise Büyük Ortadoğu Projesi hakkında kuramsal bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise Büyük Ortadoğu Projesi'nin uygulanmasına ilişkin savaşlar ve Radikal-İlmli İslam ayrımı üzerinden ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki devletlere yaklaşımı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Terörizm, ABD, İslam, Jeopolitik.

THE USA'S MIDDLE EAST POLICY IN THE NEW CENTURY: THE GREATER MIDDLE EAST PROJECT

Abstract

The United States has a variety of political, economic, and military policies related to the Middle East in the historical process. One of these policies is the Greater Middle East Initiative Project. The main objective of this study is to make an inference regarding the USA whether has been successful or failed with the 'Greater Middle East Initiative Project' carried out in the Middle East, as an important field for the USA with its geopolitical situation and strategic significance in the global power race. This study has mooted that the Greater Middle East Initiative Project,

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmetkaraguzel7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5654-6369>.

which reveals the USA's global and regional interests, has failed. This study consists of four parts. The first part emphasized the Middle East's definition conceptually and the Middle East region's essence within this definition. The second part set forth the USA's attitudes after the policies and events that it had put for the Middle East region between 1919-2000. The third part presents theoretical information about the Greater Middle East Project Initiative. As to the last section, the USA approach to the states in the Middle East region was discussed through the wars related to the implementation of the Greater Middle East Initiative and radical-moderate Islamic distinctions.

Key Words: Middle East, Terrorism, USA, Islam, Geopolitics.

Giriş

Geçmişten günümüze önemli aktörlerin çok boyutlu mücadelelerine ev sahipliği yapan Ortadoğu, günümüzde halen önemini korumaktadır. Ortadoğu bölgesinde bulunan bol miktarda doğal kaynak rezervi, bölgenin küresel çapta önemini ortaya çıkarmakta ve böylece bölgede yaşanan olaylar küresel etki yaratmaktadır. Bu bağlamda gerek yerel unsurlar gerek küresel aktörler Ortadoğu'nun şekillenmesinde ve anlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Küresel bazı gelişmelerden sonra, Ortadoğu bölgesi terörle ilişkilendirilse de bölge, dinsel ve kültürel unsurlar açısından zengin çeşitliliğe ve stratejik öneme sahiptir. Sadece enerji kaynakları değil aynı zamanda önemli ticari potansiyeli olan Ortadoğu, küresel güç siyasetinde önemli bir pozisyonundadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel güç rekabeti Ortadoğu ekseninde değerlendirildiğinde; enerji kaynaklarının kontrol edilmesi, ABD karşıtı güçlerin Ortadoğu'da yaşam alanı bulmasının engellenmesi, özellikle terörizmin ve radikal örgütlerin engellenmesi, İsrail'in güvenliğinin sağlanması, bölgeden istihbarat sağlanması, iç siyasal mekanizmalar üzerinde kontrol ve üs politikası vb. gibi konular ön plana çıkmaktadır. ABD, bu amaçları doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar Ortadoğu'yu kontrol altına almak adına politikalar izlemiştir. Çalışmanın ana konusu olan Büyük Ortadoğu Projesi, ABD'nin bu politikalarından sadece bir tanesidir. ABD, Ortadoğu'yu kontrol etmek için 2000'li yılların başında Büyük Orta Doğu Projesini geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. ABD'nin projeyi 2000'li yıllarda uygulamaya geçirmesinin temelleri ise 1990'lı yıllarda dönemin ABD Başkanı George H. W. Bush'un "Yeni Dünya Düzeni" söyleminin yanında 1997'de "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" ile atılmış ve ABD'nin küresel liderlik hedefleri belirginleşmiştir.

ABD için jeopolitik ve jeo-stratejik önem derecesi yüksek olan Ortadoğu bölgesi, 11 Eylöl Saldırılarının sonrasında baskın olarak terör ile ilişkilendirilmiş ve önce Afganistan daha sonra Irak müdahaleleri ile ABD, Ortadoğu'da askerî ekseninde aktif politikalar izlemiş, 'terörle mücadele', 'önleyici savaş', 'önleyici müdahale', 'haydut devletler' gibi kavramlar geliştirerek Ortadoğu'daki varlığını meşru kılmaya çalışmıştır. ABD'nin geliştirdiği bu kavramlar pozitif sonuç vermemiş ve bu ekseninde yeniden yorumlanan George W. Bush'un Ortadoğu politikası 'Büyük Ortadoğu Projesi' olarak şekillenmiştir.

1. Ortadoğunun Tanımlanması

Ortadoğu terimi ilk defa 1902'de, Amerikalı Alfred Thayer Mahan tarafından kaleme alınan "The Persian Gulf and International Relations" isimli çalışmasında Arabistan ve Hindistan arasında kalan bölgeyi tanımlamak adına kullanılmıştır (Dursun, 2003:21). Buna karşılık Ortadoğu bölgesinin kavramsal anlamda kullanılması ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından Mısır'daki askerî kuvvetleri tanımlamak adına kullanılan "Ortadoğu Komutanlığı" adlandırması ile başlamıştır. Tanımlanmak istenen bu coğrafya daha öncesinde "Yakın Doğu" terimi üzerinden tanımlanmıştır. Bu temelde Ortadoğu bölgesine ilişkin yapılan tanımlama ise geniş anlamda, batıda Fas'tan başlayarak doğuda Afganistan ve Pakistan'a, kuzeyde Türkiye'den başlayarak güneyde Habeşistan'a kadar uzanan coğrafyayı işaret etmektedir (Fırat ve Kürçüoğlu, 2011:194). Bu coğrafyaya dair daha da ayrıntılı tanım şu şekilde izah edilmiştir (Arı, 2012:21):

Orta Doğu, batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca, İran, Afganistan, Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan ve Arap Yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin gibi devletleri çevreleyen bir bölgeden bahsedilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi dar anlamda da Ortadoğu tanımlaması yapılmaktadır. Ortadoğu, dar anlamda, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi'ne, güneyde Aden Körfezi ve Yemen gibi devletleri içine alan bir coğrafyadan oluşmaktadır. Hem dar anlamda hem de geniş anlamda yapılan Ortadoğu tanımlarında Müslümanların ve Türk, Fars ve Arap gibi etnik grupların yoğun olarak yaşadığı bölgeler kastedilmektedir. Bunun yanında ayrıca, bu bölgelerde

Musevilik ve Hristiyanlık gibi iki semavi dinin ve de Kürt ve Yahudi gibi birçok etnik grubunda yaşamakta olduğu bilinmektedir (Arı, 2012:21).

Ortadoğu bölgesi, çok eski dönemlerden beri Dünya'nın önemli bölgelerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bölge'nin birçok medeniyete ev sahipliği yapmasının yanında, jeopolitik noktada önemli ticaret yollarına, suyollarına ve üç semavi dinin (Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) doğuşunun merkezi gibi temel nedenlerden dolayı teopolitik, ekonomik, siyasi, stratejik anlamlarda önemli etkiye sahiptir. Bu temeller ekseninde tarihte Ortadoğu bölgesine birçok devlet veya devletlerin egemen olmaya çalıştığı görülmüştür (Yılmaz, 2016:99-128). Örneğin, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu bunlardan sadece birkaç tanesidir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu bölgesinde petrolün bulunması ile bölgenin küresel devletlerin hâkimiyeti noktasında rekabetini bir kat daha artırmıştır (Yılmaz, 2016:99-128). Öyle ki Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerini içine alan Büyük Ortadoğu yani geniş anlamda Ortadoğu dünya petrolünün yüzde 60'ı ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık yüzde 50'sini barındırmaktadır. Dar anlamda Ortadoğu tanımı dikkate alındığında petrol oranı yüzde 50 ve doğal gaz ise yüzde 40 gibi oranların altına düşmemektedir. Petropolitik temelde, bu bölge Dünya'daki enerji rekabeti noktasında oldukça yaşamsal bir değer taşımaktadır (Arı, 2012:22-23).

Tüm bunların yanında, bölgenin önemine ilişkin söylemlerin bazı jeopolitik teorisyenleri tarafından dikkat çekildiği görülmüştür. Örneğin bu bölge Mackinder tarafından "dünya adası" ve Spykman tarafından da "rimland" şeklinde tanımlanan alanın kapsamındadır. Bunun yanında, Mahan'ın dünya imparatoru olmak adına dünya ticaretinde önemli ticaret yollarına hâkim olunması vurgusunda Ortadoğu özelinde Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Süveyş Körfezi gibi yerlerin altı çizilmektedir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu ve Birleşik Krallık ile günümüzde ABD bu sayede dünya gücü haline gelmiştir (Arı, 2012:22-23).

Sonuç olarak, Ortadoğu bölgesine ekonomik, kültürel, dinsel ve stratejik gibi birçok faktörler üzerinden önem atfedilmektedir. Bu faktörler temellinde hem küresel hem de bölgesel aktörlerin, geçmişten günümüze kadar bölgeye egemen olma veya etkin güç olmak için birtakım politikalar uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Yani, güç siyasetinin odağı haline gelen Ortadoğu çeşitli mücadelelerine sahne olmuştur.

2. Amerikan Yayılmacılığı ve Ortadoğu

ABD'nin Ortadoğu'ya olan ilgisi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bölgedeki petrolden pay elde etme amacıyla başlamıştır. Bu temelde, savaş sonrasında ABD'li petrol şirketlerinin imtiyaz elde etme girişimine başladıkları görülmüştür. 1928'de Yakınoğu Kalkınma Şirketi'nin (Near East Development Company) oluşturduğu konsorsiyum ile Kırmızı Çizgi Anlaşmasıyla (Red Line Agreement) Irak topraklarında faaliyet gösteren İngiliz şirketi, Türk Petrol Şirketinin (Turkish Petroleum Company) %23,75'lik hissesini almayı başarmıştır. ABD'nin bu çabaları İkinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. İran ve Suudi Arabistan gibi devletlerle yapmış olduğu petrol temelli girişimleri, ABD'nin Ortadoğu ve petrol odaklı yayılmacılığına verilebilecek örneklerdir (Baran, 2019:60-61).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine ilişkin dış politika anlayışını ortaya koyan durumlardan bir tanesi ise ABD Başkanlarının isimleri ile anılan doktrinlerdir. Bu doktrinlerden bir tanesi ise ABD'nin 33. Başkanı olan ve 1945-1953 yılları arasında ABD Başkanı olarak görev yapan Harry S. Truman'dır (Millercenter, Harry S. Truman). ABD Başkanı Truman tarafından 12 Mart 1947'de ABD Kongresinde yapılan konuşmada *“özgür insanların kendi ulusal bütünlüklerini saldırgan hareketlere karşı korumalarına yardım etmekte isteksiz davranıldığı takdirde totaliter rejimlerin kendilerini zorla empoze edeceklerini ve ABD'nin politikasının, özgür insanların iç ve dış baskılara desteklemesi doğrultusunda olması gerektiğini vurgulayarak bu tür baskularla karşı karşıya olan ülkelere ekonomik ve mali yardım yapılmasının zorunlu olduğu”* belirtilmiştir (Arı,2017:102). ABD Başkanı Truman, bu dönemlerde Türkiye'nin ve Yunanistan'ın yardıma ihtiyacı olduğunu ve bu devletlere yardımın yapılmadığı zaman ise hürriyetlerini kaybedeceklerini belirtmiştir. Öyle ki Başkan Truman, bu iki devlete 400 milyon dolar ek yardımın yanında, askerî ekipmanlarının dizayn edilmesi ve ordularının modernizasyonu için yardım yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Edwards, 1989).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren bir diğer gelişme Süveyş Krizi'nde sergilemiş olduğu tavırla belirginleşmiştir. 1859-1869 yılları arasında inşa edilen Süveyş Kanalı, İngiltere için çok önemli bir yere sahiptir. Kanal'ın İngiltere için önemi 1956 yılına kadar sürmüştür. 1956'da Mısır'da milliyetçiliğin yükselmesi, paralel olarak aynı tarihte Mısır'da iktidara gelen Cemal Abdul Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme hamlesi, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin tepki göstermesine neden olmuştur. Öyle ki 1956'da İngiltere, İsrail ve Fransa tarafından Mısır'a askerî müdahalede bulunmaları ABD ve Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiştir. 1956'da İngiltere ve Fransa'nın, 1957'de İsrail'in Mısır'dan çekilmeleri,

Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın milli kahraman gibi görünmesine neden olmuştur. Bu gelişme ile İngiltere'nin bölgede itibar kaybına uğradığı görülmekle birlikte, ABD'nin de Ortadoğu bölgesinde yaşanan olaya fiili olarak dâhil olduğu gözlenmiştir (Özkurt, 2019:385-395). Bu vesile ile ABD'nin diplomatik ve ekonomik güç kullanarak Ortadoğu'da etkinliğini arttırdığı görülmüştür (Pach, t.y).

ABD Başkanı Harry S. Truman'dan sonra 1953-1961 yılları arasında ABD'de Başkan Dwight D. Eisenhower olmuştur (Millercenter, Dwight D. Eisenhower). ABD Başkanı Eisenhower döneminde ABD'nin Ortadoğu'da aktif bir politika izlemeye başladığı görülmüştür. Öyle ki İngiltere'nin Ortadoğu'da etkinliğinin azalmasıyla ortaya çıkan boşluğun ABD tarafından doldurulmaya başlandığı görülmüştür. Başkan Eisenhower tarafından 1957'de Kongre'de kendi adıyla alınacak olan doktrinde i) Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardımların yapılması, ii) isteyen ülkelere askerî desteğinin verilmesi ve iii) gerektiğinde bölgede ABD kuvvetlerinin askerî müdahale için kullanılmasının talep edildiği yetkilerin yer aldığı karar Kongre tarafından onaylanmış ve bu karar 9 Mart 1957'de yürürlüğe girmiştir (Sander, 1996:275).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren üçüncü gelişme ise İsrail'dir. İsrail devleti, 1948'de bağımsız bir devlet olarak Filistin'de ortaya çıkmadan önce ABD Kongresinde 1922'de alınan kararda ABD'nin İsrail'e ulusal bazda desteğini gösterirken, bu desteğin ABD tarafından uluslararası mecraya duyurulması ise 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 'Taksim Planı'nın oylaması sırasında resmedilmiştir. Öte yandan İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte ABD'nin yaklaşık on dakika içerisinde bu yeni devleti tanınması, bu devletin arkasında olacağına açık bir işaretidir. Bu işarete ilişkin diğer örnekler ise ABD'nin İsrail'e sağlamış olduğu maddi, askerî teknoloji yardım ve Arap-İsrail Savaşlarındaki (1967 ve 1973) desteklerdir (Arı, 2017:87-110).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren dördüncü gelişme, Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin Suriye devleti ile olan gergin ilişkileridir. 1946'da Suriye Arap Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı elde etmesi sonrasında İsrail karşıtı ve Sovyetler Birliği'ne yakın bir politika izlemesi ve Suriye'nin jeopolitik önemi, ABD'nin Suriye konusunda temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Suriye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin özellikle 1970'te Hafız Esad'ın Suriye'de iktidarı ele geçirmesiyle birlikte derinleştiği görülmüştür. Bu sayede Sovyetler Birliği geçmişte sıcak denizlere inme politikasını uygulama fırsatını elde etmiştir (Kelkitli, 2016:359-370). Sovyetler

Birliği'nin Hafız Esad döneminde Suriye ile yakın ilişkiler kurması ABD'nin Ortadoğu'daki varlığını tehdit eden bir gelişme olarak yorumlanabilir.

Soğuk Savaş döneminde ABD Başkanları tarafından ilan edilen üçüncü doktrin ise 1969-1974 yılları arasında ABD Başkanı olarak görev yapmış olan Richard Nixon'dır (Millercenter, Richard Nixon). Başkan Nixon tarafından ilan edilen doktrinde ABD'nin bölgesel çatışmalara doğrudan askerî müdahalede bulunmayacağı, bunun yerine ise ekonomik ve askerî anlamda destek vereceği öngörülüyordu. Ancak 1979'da yaşanan İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yapmış olduğu askerî müdahale gibi gelişmeler ABD'nin Bölge'ye ilişkin yaklaşımında değişikliğe neden olacaktı (Arı, 2017:108-110).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren beşinci gelişme ve aynı zamanda ABD'yi Sovyetler Birliği ile rekabette Ortadoğu'da avantajlı bir hale getiren durum ise 1979'da İsrail ile Mısır arasında Camp David Antlaşmasının imzalanmasıyla yaşanmıştır. Bu antlaşma sonrasında, Mısır'ın ve Sovyetler Birliği'nin daha önce imzalamış oldukları "Mısır- Sovyet Dostluk Antlaşması" sebebi ile Sovyetler Birliği gemilerinin Mısır Limanlarından faydalanmasını içeren imkânları kaybetmesine ve Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de sahip olduğu avantajı yitirmesine neden olmuştur (Özdemir, 2018:472).

ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren ve Bölge'ye dair politikasını etkileyen altıncı gelişme ise 1979'da İran'da yaşanan devrimdir. Bu devrim sonrasında ABD bölgede önemli bir müttefikini kaybetmiştir (Arı, 2017:111). Bu gelişmeyle İran'ın dış politikada Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti ile yakınlaştığı görülmüştür (Karaca, 2018:516-518). ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan ilgisini gösteren ve bölgedeki kazanımlarını tehlikeye atan bir diğer gelişme ise 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesidir. Bu işgal ile ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki stratejik, ekonomik ve siyasi çıkarları risk altına girmiştir (Arı, 2017:115).

İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgalinden bir yıl sonra, ABD'nin 39. Başkanı Jimmy Carter (Millercenter, Jimmy Carter) tarafından kendi adıyla anılacak olan doktrinde, ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin yaklaşımı görülmektedir. Bu doktrinde ABD tarafından, Basra Körfezi'nin ABD'nin hayati çıkarları için önemli bir bölge olduğundan bahsedilmiş ve bu bölgeye herhangi bir güç tarafından yapılacak olan saldırılara ABD'nin askerî güç dahil olmak üzere her türlü araçla müdahalede bulunacağı belirtilmiştir (Arı, 2017:116).

ABD'nin Ortadoğu politikasında sekizinci gelişme 1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak-İran Savaşı'dır. Bu savaş, petrol tesislerinin zarar görmesine, üretimin düşmesine ve fiyatların artmasına neden olmuştur (Arı,2012:433-436). ABD'nin bölgesel dengelerin İran lehine değişmesini engellemek adına Irak'a destek verdiği görülmüştür (Kepsutlu, 2016:62).

ABD'de 1988 yılının kasım ayında Başkanlık seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerin galibi olan George Herbert Walker Bush, Ocak 1989'da ABD'nin 41. Başkanı olarak göreve başlamıştır. Başkan Bush'un göreve gelmesinden kısa süre sonra ABD Kongresi'ne sunmuş olduğu Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde (Mart 1989) ABD'nin çıkarlarını ve hedeflerini şu şekilde ifade ettiği görülmüştür: “i) ABD'nin özgür ve bağımsız bir şekilde yaşamını sürdürmesi, ii) sağlıklı ve büyüyen bir Amerikan ekonomisinin sağlanması, iii) siyasi özgürlükler, insan hakları ve demokratik kurumları teşvik eden istikrarlı ve güvenli bir dünya ve iv) dost ve müttefik ülkelerle iş birliğinin geliştirilmesi” (Pirinççi, 2011:81-82).

ABD'nin küresel bir güç olarak tanımlandığı bu belgede bölgesel sorunlara ilişkin yaklaşımlarda Soğuk Savaş döneminin etkisi vardır. Başka bir ifadeyle, ABD'nin bölgesel politikalarında Sovyetler Birliği merkezli bir anlayışın hâkim olduğu görülmüştür. Başkan Bush döneminin Ortadoğu özelindeki önemli olaylarından bir tanesi de Saddam Hüseyin'in Irak'ı Kuveyt'in işgaline sürüklemesi olmuştur. Saddam Hüseyin'in bu hareketi, ABD'nin 1950'den beri Ortadoğu'da uygulamakta olduğu i) Petrolün uluslararası pazara sorunsuz ulaştırılması, ii) İsrail'in güvenliğinin sağlanması ve iii) Başta petrol üreticisi ülkeler olmak üzere bölgedeki dost ve müttefik rejimlerin korunması biçiminde özetleyebileceğimiz politikaların olumsuz etkilenmesine neden olacaktı. Bu eksende, Irak'a müdahale edilmemesi durumunda ise i) Petrol piyasasında Irak üstün bir konuma gelecektir, ii) İsrail'in güvenliği tehlikeye girecek ve ABD'nin bölgedeki ittifak yaptığı Körfez ülkelerinin rejimleri tehlikeye girecektir. Bu senaryoların yaşanmaması adına dönemin ABD Başkanı Bush tarafından 11 Eylül 1990'da Kongre'de yapılan oturumda Irak'a ilişkin olarak hedeflerini beş başlık altında aktarmıştır: i) Irak'ın hemen ve tamamen Kuveyt'ten çekilmesi, ii) Kuveyt'in meşru yönetimin yeniden başa getirilmesi, iii) Basra Körfezi'nde güvenlik ve istikrarın sağlanması, iv) yurt dışındaki Amerikan vatandaşlarının korunması ve v) Yeni Dünya Düzeni (Pirinççi, 2011:82-85). Bu düzlemde, ABD liderliğinde, 16 Ocak 1991'de Körfez Savaşı Çöl Fırtınası Operasyonu ile başlamış ve 28 Şubat 1991'de başarı ile sonuçlanmıştır. Bu müdahale ile ABD'nin bölgedeki etkin politikasının devam ettiği görülmüştür (Türkmen, 2006:127-144).

Genel olarak, Ortadoğu petrollerinden pay elde etme amacıyla bu bölgeye doğru artan Amerikan ilgisi zaman içerisinde Amerikan başkanlarının doktrinleri ile 'Amerikan Yayılmacılığı' halini almıştır. Gerek Ortadoğulu aktörlerin hareketleri gerek bölge dışı aktörlerin politikaları ve Soğuk Savaş ekseninde uzun soluklu bir mücadeleye sahne olan Ortadoğu'da ABD, baskın bir karakter ekseninde politikalar üretmiş ve Ortadoğu güç mücadelesinde etkili bir aktör olmuştur.

3. ABD'nin XXI. Yüzyılda Ortadoğu Dizaynı: Büyük Ortadoğu Projesi

Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin hazırladığı Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin bir alt başlığıdır. Tanzanya ve Kenya'daki Amerikan büyükelçiliklerine yapılan terör saldırıları sonrasında, ABD'nin uluslararası terörizme karşı bir politika üretmesi çerçevesinde hazırlanan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi, Kuzey Afrika'dan başlayarak Hindistan'ın Batı sınırlarını içine alacak şekilde, çoğu Müslüman devletlerin güvenlik, hukuki, eğitim, ekonomi, siyasi gibi birçok boyut temelinde değişimini hedefleyen, detaylı bir proje olarak bilinmektedir. Bu projenin uygulanması ise dünyayı sarsan ve yeni bir dönemin başlamasına neden olan 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırılarından sonra olmuştur. Bu projede Ortadoğu'nun hedef olarak gösterilmesinin nedeni ABD'ye yapılan terör saldırılarını gerçekleştiren El Kaide terör örgütünün Ortadoğu'daki etkisidir. Bu gelişme BOP'un canlanmasına katkı sağlamıştır. Projenin resmî ağızdan ilanı ilk olarak 24 Ocak 2004'te İsviçre'nin Davos kentinde gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nda dönemin ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından yapılmıştır (Çelik, 2014:55-56). ABD Başkanı George W. Bush tarafından da bu projenin dile getirildiği görülmüştür. Daha sonra bu proje "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi" adıyla anılacaktır. Bu projeye kuramsal manada katkıda bulunanların arasında Bernard Lewis ve Zbigniew Brzezinski gibi uzmanların olduğu görülmektedir (Köylü, 2015:90).

BOP'un oluşumunu ve aktifliğini küresel terörizm ve 11 Eylül Saldırıları tetiklemiştir. İnanç temelli terörizm tehlikesi yükselmiş ve ABD, terörizmin yaygınlaşmasına engel olmak için bu proje ile terör üretebilecek bölgelerde etkinliğini arttırmıştır. ABD her ne kadar terörizmi azaltmak için soft-power (yumuşak güç) ilkelerini uygulayacağını ve bu bölgeleri Batı ile ilişkiler kurabilecek, modern ve terörizmden uzak olarak şekillenebileceğini iddia etse de aslında hard-power (sert güç) temelli politika izlemiştir (Sinkaya, 2016:15).

ABD Başkanı George W. Bush yönetimi tarafından uygulamaya konulan BOP'un kapsadığı ülkelere bakıldığında 35 ülkenin olduğu görülmektedir: Türkiye, Tunus, Sudan, Libya, Cezayir, Mısır, Moritanya, Fas, Yemen, İran, Lübnan, Somali, Filistin, Ürdün, Suriye, Irak, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Afganistan, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Moğolistan (Çelik, 2014:58-59). Bu proje kapsamında hedef, Ortadoğu'da ekonominin iyileştirilmesi, eğitim geliştirilmesi, güvenliğin sağlanması, aşırı dinciliğin ve terörizmin engellenmesi, özgür basın ve medya hareketlerinin ve de demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi etrafında şekillenmiştir (Kaya Gül, 2009:78).

George W. Bush'un Ortadoğu politikaları ve Bush doktrini ekseninde şekillenen politikalarında, 11 Eylül terör eylemlerinin yanında George W. Bush'un siyasi kültürü ve geleneği de etkili olmuştur. Bu bağlamda Bush'un politikalarında sadece ABD başkanı değil yönetim ve siyasi geleneğin etkisi de ön plana çıkmaktadır. Yeni muhafazakâr siyasi kültürden etkilenen Bush, yönetiminde bu kültürden insanlara yer vermiş ve ABD'nin politikaları bu ekseninde şekillenmiştir (Bilensoy, 2018:59).

Başkan Bush'un yönetim kadrosunda yer alan yeni muhafazakârların, ABD'nin Ortadoğu politikalarını şekillendirmesinde çok büyük etkileri vardır. Küresel terörizm tehlikesine karşı 'Önleyici Savaş' kavramını geliştiren ve ABD'nin hegemon özelliklerini ortaya koymak isteyen bu grup, BOP ile ABD'nin bölgesel hâkimiyetini arttırmasını istemiştir. Yeni muhafazakâr grubun bu politikaları, Ortadoğu'nun önemli enerji kaynaklarına sahip olması, bölgenin terörist yetiştirme potansiyeli, ABD karşıtı kitlelere ev sahipliği yapması ve İsrail'in güvenliği gibi önemli hususlara dayanmaktadır (Altunışık, 2009:74-75).

Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının jeopolitik ve jeostratejik önemi, BOP'un oluşumunda etkili olmuştur. Bölgede bulunan petrol rezervi, başta Avrupa olmak üzere farklı bölgelerin ve çeşitli aktörlerin enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Enerji kaynaklarını kontrol etmek, yönetmek ve kimlerin bu kaynaklardan ne kadar faydalanabileceğini belirlemek güç siyasetinde devletlere avantaj sağlayacağı için ABD, BOP'u hazırlarken petrol ve enerji kaynaklarının güvenliği gibi önemli hususları gözetmiştir. Enerjinin geleceğine yön vermek ABD için önemli bir politika aracı olmuştur (Ural, 2009:143-144).

BOP, enerji, enerji güvenliği ve enerji kaynaklarının kontrolünün kazanılması amaçlarının yanında dini, ekonomik, demokrasi söylemi ve

politik etkileri ile sadece enerji odaklı bir politika olmamıştır (Tangülü, 2006:84-93). BOP ile ABD'nin kazanımlarını (Kaya Gül, 2009:83-84), “Enerji kaynaklarının kontrolü, terörizmin engellenmesi, bölgesel istikrarın sağlanması, İsrail'in güvenliği, Batı ile ilişkiler kurabilen İslam coğrafyası, Filistin meselesinin çözüme kavuşması” şeklinde özetleyebiliriz.

Kısaca diyebiliriz ki BOP ile ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını sınıflandırmış, sadece petrol ve güç odaklı olmayan din ve kültür gibi çeşitli unsurları gözeterek, enerji güvenliğinden İsrail'in korunmasına kadar zengin içerikli bir proje oluşturmuştur. Bu proje ile ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını yumuşak güç politikaları ile de şekillendirmek istemiş, bölgesel istikrarın sağlanması amacı ile hem bölgenin kontrolü hem de Amerikan çıkarları gözetilmiştir.

4. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Uygulanması

4.1. George W. Bush Dönemi ABD'nin Ortadoğu'daki Askerî Müdahaleleri

11 Eylül 2001'de ABD tarihinin en yıkıcı terörist saldırısı yaşanmıştır. O günün sabahında Boston'dan kalkan Amerikan Airlines'a ait 11 sefer sayılı uçak saat 08:45'te Dünya Ticaret Merkezi'nin kuzey kulesine çarpmıştır. Kısa süre sonra ikinci bir uçak Dünya Ticaret Merkezi'nin bu sefer güney tarafındaki kuleye çarpmıştır. Üçüncü uçağın Pentagon binasına dalış yaptığı ve dördüncü uçağın ise Pennsylvania eyaletinin Pittsburg kentine düştüğü görülmüştür. Dört uçak ile gerçekleştirilen bu saldırılar sonrasında ABD'de binlerce insan yaşamını yitirmiştir (Bozkurt ve Kanat, 2007:143). Bu saldırılardan kısa süre sonra Başkan Bush tüm dünyaya “Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle” söylemi ekseninde bir açıklamada bulunmuştur. Bu söylemden, kısa süre sonra ABD'ye yapılan saldırıların arkasında El Kaide olduğunun belirlenmesiyle ABD, 7 Ekim 2001'de Afganistan'a hava saldırısı gerçekleştirmiş ve Afganistan'ı işgal etmiştir. Öyle ki NATO, tarihinde ilk kez 5. maddeyi ABD için 11 Eylül 2001 saldırısında devreye sokmuştur (Oran, 2013:20).

ABD'nin 2001'de Afganistan'a gerçekleştirdiği askerî müdahale BOP'un ilk askerî basamağı olarak değerlendirilebilir. Bu askerî müdahale aynı zamanda, ABD'nin terörü bitirme noktasında temel gayesini ortaya koymaktadır. Ancak ABD için Afganistan'ı önemli kılan bir diğer şey ise Afganistan'ın yer altı kaynakları bakımından zengin olması ve bulunduğu stratejik konumdur. Bunun yanında, ABD için Afganistan'ı stratejik açıdan önemli kılan bir başka durum ise Afganistan'ın, bölgedeki zenginlikleri

kontrol etmede kritik bir yerde bulunmasıdır. ABD, Afganistan'a yapmış olduğu askerî müdahale ile başarı elde etmesine rağmen, müdahale sırasında yaşanan sivil kayıplar sonrasında Ortadoğu'da ABD karşıtlığının giderek arttığı gözlemlenmiştir. Bu durumda, ABD tarafından uygulamaya konulan BOP'un Afganistan'da başarısız olduğu görülmüştür. Buradaki başarısızlık, ABD'nin terörü bitirme noktasında yapmış olduğu girişimin, bölgedeki terör eylemlerini daha da yaygınlaştırmasıdır (Tibet, 2010:58-85).

ABD'nin Büyük Ortadoğu planları için ikinci askerî müdahale girişimi 2003 yılında Saddam Hüseyin yönetiminde Irak'a karşı gerçekleşmiştir. Irak'a askerî müdahaleye giden süreçte dönemin ABD Başkanı G.W. Bush'un 29 Ocak 2002'de yapmış olduğu Ulusa Sesleniş konuşmasında Irak'ın da içinde bulunduğu bazı devletler (İran ve Kuzey Kore) için kullandığı “Şer Eksenini” tanımlamasının etkili olduğu söylenebilir. Bu tanımlamanın yanında, ABD Başkanı Bush yönetimindeki ABD'nin Irak'ın El Kaide ile iş birliği yaptığına ve Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğu iddiaların yanında (Oran, 2013:19-22), Saddam Hüseyin yönetiminin Irak halkına uygulamış olduğu baskı (Türkmen, 230:37), ekonomik, sosyo-psikolojik ve stratejik nedenler bulunmaktadır (Oran, 2013:22-24). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden ve NATO'dan yeterli desteği alamayan ABD, 20 Mart 2003'te aralarında Büyük Britanya, İspanya, İtalya gibi birçok devletin yer aldığı “Irak'a Özgürlük Operasyonu” isminde bir operasyon başlatmıştır. ABD'nin Irak politikası; bölgede kendisinden başka bir bölgesel gücün varlığının engellenmesi, Saddam Hüseyin ve yönetiminin kitle imha silahları geliştirmesinin engellenmesi, Saddam Hüseyin'i bölgeden uzaklaştırarak, müttefikleri ve bölgesel çıkarların korunması olarak özetlenebilir (Uğrasız, 2003:152-153). ABD'nin Mart 2003'te hava ve kara operasyonlarının yanında özellikle Saddam Hüseyin'in etkisiz hale getirilmesinden sonra, ABD'nin Irak'taki sivillere karşı yapmış olduğu katliamlar, BOP'un Irak'ta uygulanmasının başarısızlık ile neticelenmesine neden olmuştur (Baker ve Hamilton, t.y.).

Sonuç olarak, ABD, BOP'un uygulanması noktasında Afganistan ve Irak müdahalelerinde tehdit unsuru olarak görülen yönetimleri kısa sürede değiştirmesine rağmen, sonraki dönemlerde ise ABD kuvvetlerinin bölgede sivil kayıplara neden olması, bu projenin bölgede başarılı olmasını engellemesinin yanında, ABD'ye karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur.

4.2. Büyük Ortadoğu Projesi Temelinde ABD'nin Bölge Devletleri ile İkili İlişkileri: ABD'nin Perspektifinden Radikal-İlmli İslam Siyaseti

BOP'un amaçlarından olan bölgesel dinamiklerin kontrolü ve kontrolde olan aktörlerin iyileştirilmesi politikası, yerel unsurlar gözetilerek yapılmıştır. Burada temel argüman, ABD bu bölgeyi Batı'ya yakınlaştırırken ilişki kuracağı kesimin kimliğidir. Yani bir başka deyişle ABD, kendi siyaseti açısından isimlendirdiği Ortadoğu'da var olduğunu düşündüğü kökten dinciler, gelenekçiler, ılımlı İslamcılar ve laikler arasından, seçim yapmak zorunda kaldığına inanmıştır. Bu aktörler arasından "ılımlı İslamcılar" ABD ile ilişkilerini iyileştirmede ön plana çıkmıştır. İlmli İslamcılarının hem dinin temel esaslarına dayanmaları hem de geçmişteki bazı uygulamaların günümüze ayak uyduramadığının farkında olmaları dolayısıyla daha modernist ve batıya yakın çizgide durabilecek izlenim vermesi ABD'nin ilgisini çekmiştir. Zaten İslam dünyasını Batıya yakınlaştırıp terörizmden uzak normal ilişkiler kurabilme amacı taşıyan ABD, ılımlı İslamcılara yakınlık göstermiş ve bölgede ılımlı İslamcılar desteklenmiştir. BOP'un bölgesel dinamiklere en büyük etkisi, bölge aktörlerinin ılımlı İslam ekseninde şekillenmelerine imkân sağlamış ve bu çizgideki aktörleri belirli bir süre desteklemiş olmasıdır (Günel, 2004:158-159).

BOP bölgesel dinamik bazında ülke olarak Moritanya, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, İran, Pakistan ve Afganistan ülkelerinden oluşmaktadır. Türkiye ise daha sonraları ABD tarafından BOP projesi içerisinde model aktör olarak rol alacaktır. Bu ülkelerin hepsi, ABD'nin Ortadoğu enerji güvenliği ve kontrolü politikaları bağlamında stratejik öneme sahip konumdadırlar (Günel, 2004:159).

ABD'nin Ortadoğu'yu demokratikleştirme çabalarından olan, bölgede okuma yazma oranının artırılması, internet ağlarının kurulması, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi, kitap ve okul malzemeleri yardımı gibi hareketleri bu bölgenin Batı'ya senkronizasyonu için önemli olmuştur (Arslan, Miller ve Köse, 2011:5-6). Bu senkronizasyon bölge halkının baskıcı rejimlere karşı demokrasi bilincinin oluşabilmesi açısından önemlidir. ABD'nin demokratikleştirme çabaları bölgede baskıcı rejimlere karşı muhalefet oluşma sürecini hızlandırmıştır.

BOP'un ülkelere etkisini kısaca özetleyecek olursak, Irak müdahalesinin ardından Irak'ta ABD istediğini elde edememiş, istikrar ve düzen sağlanması umut edilirken bir karmaşa ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Irak'ın işgalinden

kaynaklanan öfke ile radikal gruplar bölgede kaynak bulmuştur (Benli, 2009:77-78). Irak'taki istikrarsızlık ABD'nin diğer iş birlikçilerinde şüphe uyandırmıştır. Irak'ta Şii yönetim oluşması, Lübnan ve Körfez ülkelerindeki Şii oluşumlara güç vermiş ve ABD'nin ambargolarla sarmak istediği İran bu gelişmelerden kârlı çıkmıştır. Bölgede gerçekleşen seçimlerle, ABD'nin terörist olarak tanımladığı gruplardan Hizbullah ve Hamas'ın, Lübnan ve Filistin seçimlerinde başarı elde etmesi BOP'un ABD açısından olumsuz sonuçlarıdır. Demokrasi yayma amacı güden ABD, Mısır'da demokrasi ile göreve gelip darbe ile görevden alınan Mursi hükümetine destek vermemiş ancak Libya'da muhalifleri desteklemiştir, çıkarlarına göre davranan ABD BOP'un demokrasi ayağından sınıfta kalmıştır. Kısaca ABD bölgeye demokrasi getirmek isterken kaos ve düzensizlik getirmiş, İslamcı grupların siyasal hareketlerini desteklerken işin sonunu hesaplayamamış hem İran'ın güçlenmesine hem de terörist grupların kaynaklarını büyütmesine neden olmuştur (Sinkaya, 2016:16-17). Özetle ABD, BOP ile hedeflediği kazanımlara uzaklaşmış, Irak'ın istikrarsızlığı, Şii-Sünni kavgası, İran'ın ve Suriye'nin bölgesel yetkinliklerini arttırmaları ABD için olumlu gelişmeler olmamış, ayrıca demokrasi söylemleri ile rejim değişikliklerinde İslamcı yönetimlerin iş başına gelmesi ABD'nin çıkarına bir durum yaratmamıştır (Benli, 2009:78).

Türkiye için BOP'un etkisi ve önemi analiz edildiği zaman, projenin ilk yıllarında hedef ülkeler arasında olan Türkiye'nin, ABD tarafından zamanla hedef olmaktan ziyade iş birliğine uygun aktör ve ortak olarak değerlendirilmesiyle Türkiye hedef pozisyonundan ortak pozisyonuna kaymıştır. Bu pozisyon değişimi ile ABD, Türkiye ile ortaklık ekseninde politikalar üretmiştir (Günel, 2004: 159). Ayrıca Türkiye, ABD'nin kendisini gördüğü ortak rolünün yanında, bölge ile tarihsel ve kültürel bağlarının etkisiyle bölgesel bir güç pozisyonundadır. BOP kapsamında Türkiye'nin, ABD tarafından bölgede desteklenmesine neden olan önemli unsurlardan biri de Türkiye'nin bölgesel potansiyeli olmuştur. ABD'nin, Türkiye bölgesel potansiyelini kullanmak isteyerek oluşturduğu Türkiye modeli, Ortadoğu ülkelerine hem Müslüman olup hem de Batı ile normal ilişkiler kurulabileceğinin bir örneği olarak gösterilmiş, Türkiye BOP ülkelerine model aktör olarak sunulmak istenmiştir (Köylü, 2015:96).

Hedef bölgelerden stratejik önemi diğerlerine kıyasla daha yüksek olan İran da BOP'tan payına düşeni almış ve ABD'nin ambargo ve çevrelemesine maruz kalmıştır (Akgün ve Semiz, 2005:173). ABD'nin yani dolayısıyla BOP'un bu baskılı yaklaşımı, Şii grupların ABD karşıtlığını ve radikal örgütleri tetiklemiştir.

BOP'un Suriye ayağına baktığımız zaman Suriye'nin de hedef ülkeler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Esad ile iyi ilişkiler kurulamaması ve Suriye-İsrail ilişkileri doğrultusunda Suriye'de rejim değişikliği hedeflenmiştir (Köylü, 2015:92). BOP'un bölgesel dinamiklere en büyük etkilerinden biri Arap baharına ve Suriye krizine sebep olmasıdır (Sancaktar, 2016:135). BOP'un getirdiği yenilikçi, demokratik ve bilgiye erişimi sağlayan yumuşak güç unsurları bölge halklarının muhalif hareketlerini hızlandırmıştır.

Genel olarak ABD'nin bölgesel dinamiklere etkisini değerlendirdiğimizde 'İlimli İslam' ve 'Arap Milliyetçiliği' gibi başlıklar gündeme gelmiş, ılımlı İslamcı yönetimler ABD tarafından önce desteklense de daha sonra başta Mısır örneğinde olduğu gibi terk edilmiştir. Türkiye ile ABD arasında BOP kapsamındaki ilişkiler iyi başlasa da devamı gelmemiştir. ABD'nin bölgenin demokratikleşmesi için uyguladığı soft power ilkeleri zamanla BOP ile çelişmiş hatta bu kavramlar bölge halklarının bilinçlenmesine yol açmış ve bölgeyi Arap baharına sürükleyen etkenlerden olmuştur. Kültürel ve dini boyutta ise Amerikan politikaları ılımlı İslam anlayışının popülerliğini arttırsa da bölgede radikal unsurlar varlık göstermiştir.

Sonuç

Küresel bir aktör olan ABD'nin dış politika yapımı aşamasında 'jeopolitik' önemli bir konumdadır. Jeopolitik ve jeostratejik ekseninde enerji kaynaklarının kontrolü, enerji güvenliği gibi başlıklar ABD'nin Ortadoğu politikaları üzerinde etkili olmuştur. Bu ekseninde Ortadoğu gibi uluslararası güçlerin mücadele sahası olan, hem değerli enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan hem de dini ve kültürel önemi olan bir bölgeye ABD'nin ilgisi kaçınılmazdır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile rekabetin artması, enerji kaynaklarının stratejik önemini arttırmış ve yerel unsurların kontrol edilmesi, terörizmin engellenmesi ve de bölge hâkimiyetinin elde edilmesi doğrultusunda ABD, Ortadoğu'ya yönelik politikalar oluşturmuştur. ABD'nin geçmişten 2003'e kadar izlediği politikalar, 2003 yılında BOP olarak şekillenmiştir. Daha sonra küresel terörizmin yükselmesi, 11 Eylül saldırıları, Bush ve yeni muhafazakârlar gibi etkenlerin etkileriyle oluşan BOP, görünürde bahsedilen bölgenin modernizasyonunu içermektedir. Yani BOP ile amaç Ortadoğu'nun terör ve radikal unsurlar barındırmasını engellemektir. Lakin görünen bu amacın yanında, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının kontrolü ve güvenliği, İsrail'in güvenliği ve bölgeyi daha güvenli bir hale getirme gibi amaçları da vardır. Bu amaçlar doğrultusunda politika oluşturan ABD, bölge ülkelerinin Batı ülkeleri

ile senkronizasyonunu sağlayarak hem İslam ülkesi olup hem de Batılılarla ilişkiler kurabilen aktörler olmasını hedeflemiştir.

Hedef olarak bahsi geçen 22 ülkeye ABD'nin demokrasi, insan hakları, kadın hakları, eğitim ve iletişim olanaklarının arttırılması, internet kurulması gibi çalışmaları bu coğrafyada iletişimi arttırmış ve bu da baskıcı yönetimlere karşı muhalefet olmayı kolaylaştırmıştır. ABD, BOP ile bölgede baskıcı rejimlerin yerini daha demokratik yapılara bırakmasını istemiş ancak daha sonra bu yapıların da ABD karşıtı gruplar haline dönüşebilme tehlikesi ile bu politikasını askıda bırakmıştır.

ABD bölgenin demokratikleşmesinde hem hükümet bazında hem de yerel aktör olarak ılımlı İslamcı olarak adlandırılan modern İslamcılarının varlığını desteklemiş ancak bu destek uzun süreli olmamıştır. ABD'nin bu bölgedeki güvenlik kaygılarından olan bölgenin terör örgütlerine yaşam alanı olması hususunda, ABD ilk zamanlar ılımlı İslamcılarının desteklenmesini uygun görmüş ve terörizmin bu bölgelerde hayat bulmayacağını düşünmüş ancak daha sonra Filistin ve Lübnan seçimlerinden ABD'nin terörist olarak gördüğü grupların güçlü çıkması, Mısır'da ise Müslüman Kardeşler ve Mursi'nin güçlenmesi gibi gelişmeler, ABD'nin bu politikasında da geri adım atmasına sebep olmuştur. Kısacası, ABD, BOP ile gerek askerî operasyonlar, gerekse de siyasal söylemleri ve yumuşak güç hamleleri olsun bir çok başarısızlıklara uğramıştır.

BOP'un bölgesel dinamiklerine etkisi 'ılımlı İslamcılık' ve 'Arap Milliyetçiliği' fikirlerinin artışı olarak değerlendirilebilir. ABD'nin bölgede kendisinin kontrolünde yönetimler kurmak istemesi politikası bağlamında 'ılımlı İslamcılar'ı desteklemesi bölgesel dinamik olarak bu yaklaşımın (ılımlı İslam-Modern İslam) artmasına neden olmuştur. İlimli İslamcılıkla beraber Arap milliyetçiliği de önce Afganistan, Irak ve Filistin'de yaşanan gelişmelerle daha sonra da Arap baharı ile hareketlilik göstermiş, ABD karşıtı kıpırdanmalar meydana gelmiştir.

Ülke bazında değerlendirme yaparsak Türkiye, BOP'ta önemli bir aktör olmuş, Türkiye, Ortadoğu ile sahip olduğu tarihsel ve kültürel mirasının etkisiyle bölgedeki diğer aktörler için önemli bir örnek olmuştur. BOP bağlamında anlaşmazlıklar da yaşanmış ve ABD çeşitli konularda iş birliği yaptığı ülkeler ile çelişkiye düşmüş hem Türkiye ile hem de diğer aktörler ile ilişkilerin bozulduğu zamanlar olmuştur. Suriye, Irak, İran, Afganistan, Libya, Filistin gibi ülkelerde de BOP istenileni tam anlamıyla vermemiştir.

Çalışmanın temel amacı olan ABD'nin BOP ile başarısını analiz ettiğimizde, ABD'nin hedeflerine tam olarak ulaştığı ifade edilemez. Enerji geçişlerini ve stratejik bölgeleri kontrol eden ABD, BOP'un görünür sebeplerinden olan İslam Dünyasının modernizasyonunu başaramamıştır. Irak, İran, Afganistan, Filistin gibi ülkelerde ABD'nin terörist olarak değerlendirdiği unsurlar yaşam alanı bulmaya devam etmiştir. Kısaca, ABD'nin BOP bölgede istikrarsızlığa neden olmuş ve proje kendi misyonunda tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Ancak ABD, günümüzde halen Ortadoğu'nun önemli enerji kaynaklarının yönlendirilmesinde aktif rol oynamaktadır, halen İsrail'in korunmasını gözetmekte ve de Ortadoğu'da radikal terörizmin karşısında yer almaktadır. Bunun yanında bölgede diğer devlet ve devlet dışı aktörlerin üzerinde etkili olup bölgesel güç dinamiklerinin başında gelmektedir. Bu bakış açısı ile de ABD, göreceli olarak başarıya ulaşmıştır. Yani ABD, BOP hedefleri doğrultusunda mutlak başarılı olamamış ancak önemli kazanımlar elde etmiştir.

Kaynakça

- Akgün, B. ve Semiz Y. (2005). Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 162-181.
- Altunışık, Meliha Benli (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt 1)*. Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı (Cilt 2)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, A., Miller C.L. ve Köse O. (2011). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi. *History Studies International Journal of History Academic Journal*, Special Issue, 1-18.
- Baker, J. A. ve Hamilton, L. H. (t.y.). *The Iraq Study Group Report*. <https://www.iraqsolidaridad.org/2006/docs/gei-1.pdf> (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- Baran, M. (2019). ABD'nin Ortadoğu'daki Ekonomik ve Askerî Güvenlikleştirmeleri: 1945-1980 Arası Dönem. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 58-67.
- Benli Altunışık, M. (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken., *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Bilensoy, İrem (2018). George W. Bush ve Barack Obama Dönemlerinde Terörizme Karşı Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. *Lectio Socialis*, 2(1), 5073.
- Bozkurt, E. ve Kanat, S. (2007). *Uluslararası Toplumun Paradoksu: Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik ve 11 Eylül Sonrasında Meydana Gelen Değişiklikler*. Ankara: Asil Yayınları.
- Çelik, H. (2014). *Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dursun, D. (2003). Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi. *Birinci Orta Doğu Semineri*. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, 21-28.
- Edwards, L. (1989). Congress and the Origins of the Cold War: The Truman Doctrine. *World Affairs*, 151(3), 131-141.

- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu Ö. (2011). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 194-203.
- Günel, A. (2004). Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 4(1),156-164.
- Karaca, R. K. (2018). İran'da Rejim Değişikliği. B. Özdal ve R. K. Karaca (Ed.). *Diplomasi Tarihi 2*. Bursa: Dora Yayıncılık, 513-518.
- Kaya Gül, H. (2009). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kelkitli, Fatma A. (2016). Soğuk Savaş'tan Günümüze Rusya'nın Suriye Politikası: Ortadoğu Kapısını Açık Tutma Gayretleri. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım (Ed.). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 359-370.
- Kepsutlu, B. (2016). *Amerika'nın Ortadoğu Politikası: 90'lardan Bugüne, Başkandan Ortadoğu Politikası*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Köylü, M. (2015). Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 1(2), 85-100.
- Millercenter (t.y.). Dwight D. Eisenhower. <https://millercenter.org/president/eisenhower> (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- Millercenter (t.y.). Harry S. Truman. <https://millercenter.org/president/truman> Erişim Tarihi: 26.06.2020.
- Millercenter (t.y.). Jimmy Carter. <https://millercenter.org/president/carter> (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- Millercenter (t.y.). Richard Nixon. <https://millercenter.org/president/nixon>. (Erişim Tarihi: 26.06.2020).
- Oran, B. (2013). 1.Uluslararası Ortam ve Dinamikler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt3: 2001-2012)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 14-50.
- Özdemir, A. (2018). Orta Doğu'daki Gelişmeler. B. Özdal ve R. K. Karaca (Ed.). *Diplomasi Tarihi 2*. Bursa: Dora Yayıncılık, 444-475.
- Özkurt, F. Z. (2019), Süveyş Krizi. B. Özdal ve R. K. Karaca (Ed.). *Diplomasi Tarihi 2*. Bursa: Dora Yayıncılık, 385-395.

- Pach, C. J. (t.y.). *Dwight D. Eisenhower: Foreign Affairs*. <https://millercenter.org/president/eisenhower/foreign-affairs> (Erişim Tarihi: 22.04.2020).
- Pirinççi, F. (2011). Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama. C. Çakmak, C. Dinç ve A. Öztürk (Ed.). *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası ve Teori ve Pratik*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 79-114.
- Sancaktar, C. (2016). Arap Baharı'nın Dış Faktörleri. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: BETA, 119-136.
- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler. *Orsam*, 1, 21-37.
- Tangülü, B. (2006). *Büyük Ortadoğu Projesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Tibet, A. İ. Ö. (2010). Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi ve Savaşları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkmen, F. (2006). *İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale*. İstanbul: Okumuş Adan Yayınları.
- Uğrasız, B. (2003). ABD'nin Irak Politikası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 5(1),152-156.
- Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi. *Akademik Ortadoğu*, 3(2), 131-147.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *TESAM*, 3(1), 99-128.